

Данијел Стокановић

мастер теолог

Видови испољавања радикалног исламизма у БиХ

1. Ислам у БиХ

1. 1. Корени исламизма у БиХ

Мирољуб Јевтић истиче да план и реализација исламске државе на нашим просторима постоји од тренутка када је ислам победоносно прошао кроз подручја балканских средњовековних земаља, дакле, то у питању није оригинална идеја Алије Изатбеговића и његових сарадника. Поредак који су донели Турци Османлије, била је исламска држава. Сви чиниоци османског државног система имали су елементе исламске државе.¹ Општепознатост те чињенице сведочи следећи одељак из књиге *Хисторија народа*: „Инвазија на европско тло извршена је у знаку борбе против неверника, а власт над покореним народима одржавала се такође у име ислама. Султан Мурат је истицао у својим писмима да је освојена земља Божија, а да он као заступник Божији дарује турским заповедницима земљу коју у освојеним областима држе.“² Реализацију те идеје су здушно помагали домаћи муслимани, који су се трудили да се што више идентификују са Османским окупаторима. Након окупације БиХ од стране Аустроугарске 1878. године на том простору је престала да постоји исламска држава. Као последицу тога имамо исељавање дела муслимана на просторе који су још увек остали под управом халифа. То је остваривано на основу института хиџре. Према том институту шеријатског права, када једном земљом завладају немуслимански и када се више не могу остваривати муслимански интереси, припадници ислама се морају иселити у прву муслиманску земљу и тамо се организовати за повратак на „своја огњишта“. Према овој доктрини, муслиманска власт мора да се прошири на цео свет, а најпре тамо где су некада владали муслимани. Управо из тог разлога, муслимани са простора балканских земаља су долазак немуслиманске власти доживели као атак на своје религиозно биће. Они су зато били носиоци борбе против ослободилачких акција балканских хришћана, и како се власт балканских хришћанских држава (Србија, Црна Гора, Грчка и Бугарска) ширила на пространства која су била под Османском окупацијом, они су се трудили да је што више саботирају и да се евентуално отцепе. Наравно, они нису могли да се помире ни са чињеницом да више нису господари хришћанима, дакле у повлаштеном односу према њима. Сви ти покушаји представљали су прачетке борбе за стварање исламске државе у БиХ током протеклог рата. Проблеми с муслиманима јављали су се и након ратова, у новоствореној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Бројне банде су харале на подручјима где су они представљали већину. Срећом ти отпори су ефикасно гашени јер се они тада нису могли осло-

---

¹ Јевтић, М., *Од исламске декларације до верској рајта у БиХ*, Прњавор, 1995, 22.

² *Хисторија народа Југославије*, књ II, Загреб, 1959, 13.

нити на неку спољну силу, у првом реду исламску. Скоро све муслиманске земље су биле колоније а исламски сунитски калифат стварањем Турске републике укинут. Упркос томе, муслимани Краљевине СХС се нису одрицали идеје јединствене муслиманске државе. У том процесу индикативна је улога Југословенске Муслиманске Организације (1919), политичке странке која је заступала интересе богатог муслиманског становништва на територији БиХ. Ова организација је лукаво играла на карту привржености српским интересима, а сам њихов лидер Мехмедо Спахо се декларисао као Србин, али су све радили у интересу муслимана и против православних подгревајући стално причу о догађајима из прошлости и кроз своје акције ширећи идеје панисламизма. Са друге стране Исламска Заједница у Југославији је припремала терен за стварање веза и уједињење са њим уколико се зато створе услови. То се види из највишег правног акта ИЗ у Југославији — *Усјава*. У том документу, донетом 1930, чланом 64. одређено је да је питање халифата отворено и да би изабрани халиф, када се то догоди, требало да даје овлашћење (меншуру) поглавару ИЗ у Југославији за обављање те делатности. Ако имамо у виду да је халиф уједно политички и верски поглавар, на тај начин ИЗ у Југославији ставља себе под власт друге државе, на тај начин кршећи суверенитет оне државе у којој се налази. Овим актом ИЗ у Југославији се једноставно определила за стварање претпоставки за повратак исламске државе на нашим просторима.^{3 4}

Акције на стварању исламске државе на нашим просторима интезивирани су током Другог светског рата. На територи БиХ главну улогу играла је организација Млади муслимани (1941), настала на иницијативи неколико младића који су завршили исламски универзитет Ал-Ахзар у Каиру. Они су се вероватно тамо упознали са идејама исламске револуције и државе за коју се већ свесрдно залагао покрет Муслиманска браћа. Они су тежили стварању аутономне исламске БиХ, а она би требала да буде држава која би тежила ка уједињењу свих муслимана на свету у јединствену државу Исламабад. За разлику од албанског Џемијета овај покрет је био отвореније панисламски. Ова организација је од самог почетка подржала немачку окупацију, очекујући да ће снагом немачког оружја доћи до остварења својих идеала. Према томе, био је то први и прави државотворни муслимански покрет у БиХ. Покрет који је био аутентично босански, неувежен споља, ако се при том не подразумева исламска идеологија, дакле исламизам, присутан на свим меридијанима исламског света. Међутим, на том путу постојале су две препреке. Прва препрека је била усташка Хрватска, у чијем оквиру је била муслиманска БиХ, која је прихватала само акције које су се одвијале у оквиру усташке омладине. Друга, много важнија сметња, потицала је из ексклузивистичког и потцењивачког става младих исламских фундаменталиста према традиционалној улеми (исламски клир). Због тога организација у прво време није била масовно прихваћена. Ипак, 1943. године је дошло до уједињења са Друштвом муслиманских свештеника (Ел-Хидаја) и на тај начин су постали омладинско крило те организације, што им је омогућило продор међу шире муслиманске

³ Јевтић, М., *наведено дело*, 26–34.

⁴ Основни чинилац разликовања Бошњака од Срба и Хрвата јесте припадност исламу, односно традиционалној култури утемељеној на исламској основи. Дарко Танасковић предочава, да уз пуно разумевање за проблем идентитет, који код Бошњака још увек изазива одређену нервозу и лутања, не може се прихватити систематско инструментализовање верских питања у функцији превазилажења националних фрустрација и контроверзи. Поставши модерна нација, Бошњаци би морали настојати да се тако што доследније и понашају, не доводећи у питање исламску компоненту свог идентитета, али је и не апсолутизујући. <http://www.pecat.co.rs/2010/01/bitka-za-islam/>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

масе. Ова панисламистичка организација је током Другог светског рата била повезана са јерусалимским муфтијом Амином ел Хусеином који је био оснивач злогласне СС Ханџар дивизије, која се борила у саставу немачких јединица.⁵

Иако је услед унутрашњих размирица и слома главних савезника Немаца покрет на крају рата био ослабљен, најорганизованији део је преживео и назвао се група А. Преко новоствореног друштва „Препород“ (1946) инфлтирају се међу омладину. Већ тада су видно учешће у исламско-фундаменталистичким акцијама узели људи који ће имати значајну улогу током протеклог рата у БиХ, а међу њима су били Алија Изатбеговић (1925–2003) и Омер Бехмен (1929–2009), који су представљали сиву еминенцију СДА. Изатбеговић ће седамдесетих постати вођа Младих Муслимана и аутор *Исламске декларације* (1970; 1990) а касније и лидер СДА Заправо, Млади Муслимани представљају идеолошку претходницу СДА, што јасно сведочи о непрекинутом континуитету идеје исламске државе током периода комунистичке Југославије. Група А је своју активност, као и за време рата, концентрисала на проповедање да је ислам политички покрет, да основни циљ муслимана мора бити стварање панисламске државе, јер само у исламској држави муслимани могу остварити идеале своје вере. Пропаганду су вршили преко листа *Муџахид*. Ако се има у виду да су власти комунистичке Југославије жестоко удариле на Младе муслимане покрету после Другог светског рата и да је руководство делимично ликвидирано, то указује да су резултати делатности Младих Муслимана били импозантни. Формирали су своје подружнице широм Југославије. Терористички карактер ове организације показује знатна количина заплењеног наоружања, што јасно указује да су се спремали на оружану побуну. До 1949. године готово сво чланство организације је било похапшено, а неки су били осуђени на смрт. Но, како запажа Мирољуб Јевтић, ово није значило да се идеја исламске државе у БиХ угасила. Она је тињала све до почетка деведесетих да би се онда снажно разбуктала. Политика владајућих гарнитура, као и свеопшта клима у духу братства и јединства, ишла је у правцу минимизације активно везаних за Младе Муслимане а што је довело до погубних последица такве политике. Млади Муслимани се након изласка из затвора налазе поново на окупу. 1970. године илегално штампају *Исламску декларацију* аутора Алије Изетбеговића. Након повратка једног дела вођа Младих Муслимана из Исламске Републике Иран, југословенске власти 1983. године покрећу судски процес (Сарајевски процес, 1983. године) против ове групе панисламиста и исламских фундаменталиста у којој су припадници са Алијом Изетбеговићем као вођом осуђени за покушај разбијања Југославије, непријатељску пропаганду, стварања Исламске Републике Босне, штампања и растурање *Исламске декларације* итд. Група четрнаест Младомуслимана је прво осуђена на укупно осамдесет и девет, а након тога укупна казна је смањена на четрдесет и осам година затвора. Млади Муслимани су поново проглашени за терористичку организацију. Након изласка из затвора, припадници организације Млади Муслимани 1989. године оснивају Муслиманску странку у Југославији (МСУЈ) која је била активна врло кратко, а 26. 05. 1990 године оснивају Странку демократске акције са Алијом Изетбеговићем на челу.⁶

У сажимању односа комунистичких власти БиХ према исламистичким идејама Мирољуб Јевтић констатује да су с једне стране властодршци БиХ хапсили и прогањали екстремисте, али су, с друге стране сами отворено али лагано форсира-

⁵ Јевтић, М., *наведено дело*, 35–36.

⁶ Јевтић, М., *наведено дело*, 37–38.

ли идеје које су, свесно или несвесно уведене, враћале Османску Империју на наше просторе и стварале претпоставке за оно што се збивало током рата у БиХ. Најважнији догађај у томе јесте признавање Муслиманске нације (1971. године), односно одлука да муслимани српско-хрватског говорног подручја постану засебан и конституитиван народ у СФРЈ. Откуд идеја да се једна верска група промовише у нацију? Покушаћемо укратко, уколико је то могуће, да дамо приказ те идеје на основу закључака поменутог аутора. Основни узрок формирања Муслиманске нације јесте сама конфигурација односа у Југославији, у којој се све одређивало према националној припадности. Затим се јавља нови проблем: шта ставити у оквире те нове нације, на основу чега конституисати историјске и теоријске претпоставке нове нације? Политички врх БиХ, доминантно Муслимански, за то је ангажовао бројне интелектуалце из редова Муслиманског народа. Ипак, то није ишло. Показало се да Муслимани немају своју културу, језик, историју, територију, односно немају ништа што би их могло чинити нацијом. Прецизније, они то све имају али није њихово. Зато је једино остало да се као муслиманска историја постепено и опрезно уноси оно што чини део историје садашње Турске, па отуда историја БиХ врви од фалсификата. Муслимани из БиХ не могу баштинити свој идентитет на средњовековној БиХ, јер су су прихватајући веру завојевача сложили са чином окупације, што значи да су се тиме одрекли предисламске, хришћанске историје БиХ, и шта више активно радили на саботирању акција за ослобођењем овог подручја од Турака. Све знамените личности периода под Османском влашћу својатају као доајене своје нације из (Мехмед Паша Соколовић, Гази-Хусреф бег, Хасан Кафија Прушћак, Хусеин-капетан Градашћевић, Али-паша Ризван Беговић, Ариф-бег Сточевић, итд.) себе нису сматрали муслиманима у смислу посебне нације већ вере и отворено су заступали интересе Османског Царства, али не као националне већ као исламске, верске државе, јер су они себе сматрали најпре, ако не и једино, муслиманима, а и знамо да ислам као такав не познаје концепт нације.⁷ Укратко, стварање засебне Муслиманске нације, која своју особеност безуспешно покушава да црпи из исламско-османске државе, устројене на верској а не националној основи, убрзала је продор исламистичких идеја и тежњи међу муслимане српског и хрватског говорног подручја а зашто је, свесно или несвесно, одговорна елита комунистичког режима у бившој СР БиХ. Све до сад речено представља предисторију исламизма у БиХ, у смислу муслиманима својствене тежње враћања на старо.

1. 2. Бошњаштво и исламизам

У време Отоманског царства Турци су муслимане овог подручја називали Бошњацима, али је то пре свега било географско одређење да би их разликовали од себе, јер су и једни у други били муслимани. После Берлинског конгреса, муслимани су се нашли усред хришћанске Европе, између католика (Хрвата) и православних (Срба) са којима су делили исто порекло и језик. Углавном су се у овом периоду одлучивали за једну или другу страну, али опет са јаком свешћу да не припадају ниједној страни. Бењамин Калај је, на иницијативу Беча, покушао да реши настали проблем стварањем надконфесијалне нације, али његов план није успео. У првој Југославији се наставило са национализацијом муслимана од стране Срба и Хрвата. За време Независне Државе Хрватске то питање се није постављало и они су били Хрвати мухамеданци и наши Турци. Слично је било и у другој Југославији

⁷ Јевтић, М., *Од исламске декларације до верској раја у БиХ*, Прњавор 1995, 38–45.

све до 1970. године кад муслимани српско — хрватског језика постају Муслимани и конститутивни народ СФРЈ. Ово је било привремено решење о коме се пред прве вишепартијске изборе опет водила жупра расправа. Адил Зулфикарпашић и Алија Изетбеговић су покренули то питање и привремено је победу однео Изетбеговић који се залагао за име Муслиман. Међутим, због лошег почетка рата и због потребе помоћи са Запада, Зулфикарпашићева идеја бошњаштва је победила.⁸

Идеја бошњаштва је свој савремени муслимански израз нашла у делатности Адил-ла-бега Зулфикарпашића (1921–2008) и Босанског института у Цирху. Он је са групом истомишљеника покренуо часопис *Босански њоїледи* који је излазио у Швајцарској, и у ком су изложене идеје о Босни као посебном ентитету и о Бошњацима као посебној нацији. Према Мирољубу Јевтићу, идеја бошњаштва је много опасније и перфиднија, с гледишта српског и хрватског народа у БиХ, од идеје муслиманске нације, јер полази од претпоставке да постоји посебна босанска нација. Са те тачке гледишта је јасно: ако постоји бошњачка нација у БиХ, онда су Срби и Хрвати националне мањине, а БиХ је муслиманска држава. Да би то прикрили, творци ове идеје су увек говорили да бошњаштво укључује све Босанце, без обзира на веру. Међутим, њихова идеологија и делатност недвосмислено показују да њихово бошњаштво, у ствари, подразумева муслиманску Босну, чиме су Србе и Хрвате одбијали од себе. Иако тај концепт представљају као секуларан, начин на који га аргументују претвара га у сушту супротност, јер стално истичу оне особености утемељене на исламу а и величају личности из периода турске окупације, чије је бошњаштво упитно будући да су се осећали као муслимани а не као припадници неке посебне нације и изгарали су за интересе Османског Царства као верске а не националне државе. Не могу се величати оне личности које су доприеле рушењу државности средњовековне Босне (као нпр. Мехмед –паша Опукковић који је заузео тврђаву Бобовац 1463. године након чега је пала Босна, а сматра се да је допринео и паду Херцеговине 1481. године) а у исто време и они који су ту земљу бранили, као ни сви који су гушили тежњу као ослобођењу од Турака. У прилог мимикрији бошњаштва екипе људи око Зулфикарпашића иде и чињеница да неки од његових блиских сарадника потичу из редова Младомуслимана. Такође текстови *Босанских њоїледи* одишу идејама панисламизма и пантуркизма.⁹

ИЗ у БиХ такође форсира идеју бошњаштва, мада ислам, чији је она репрезент, нацију не познаје, не признаје, и чак је сматра антиисламском. Колико је ИЗ у БиХ спремна да чини тактичке уступке да би добила одсудну битку види се из једног текста објављеног у *Прејороду*, званичном листу ИЗ у БиХ: „Босна није ни муслиманска, ни српска, нити хрватска, она је босанска [...] да је спас нашег народа само у бошњаштву, а не у муслиманству (као нацији) које су нам дин душмани (непријатељи вере) измислили и подметнули као кукавичје јаје у нади, ако не и у уверењу, да ћемо се кроз њега компромитирати и сами себи затворити врата Европе“.¹⁰

Да резимирамо, концепт бошњаштва, свесно или несвесно — у зависности од агитатора, као и идеја Муслиманске нације, уводи на мала врате тендецију за стварањем исламске државе на територији БиХ. С тим што је много опаснија јер ствара неконфенционални призив, који је на основу горенаведеног лажан, како суштински тако и у намерама твораца бошњаштва. То не значи да су сви они који заступају концепт бошњаштва исламисти али концепт бошњаштва овакав какав јесте суштински исламистички јер посебност Бошњака заснива на вери.

⁸ Танасковић, Д., *Ислам и ми*, Београд, 2010, 160–164.

⁹ Јевтић, М., *наведено дело*, 55–60.

¹⁰ *Прејород*, 1. II 1992, 10.

2. Исламска Декларација Алије Изатбеговића

2.1. Исламистички карактер Декларације

Ово дело Алије Изатбеговића које смо већ раније споменули јесте камен темељац исламизма у БиХ. Објављено је два пута: 1970. и 1990. године. Према Мирољубу Јевтићу она представља сублимисани политички програм из ког се јасно види све оно за шта се Изатбеговић залаже. Он је у овом делу исказао све оно што се о исламу добро зна, тј. да он није обична вера, већ комплетан идеолошки приступ природи, друштву и мишљењу. Зато се акција Алије Изатбеговића показује као прва значајна идеолошка припрема за стварање модерног политичког покрета у БиХ заснованог на исламу, на сличан начин како се то радило у читавом исламском свету, који се одликује радикализацијом ислама или, другачијим језиком речени, његовом наглашеном политизацијом. Алија Изатбеговић је написао још једно дело које иде у том правцу, у питању је *Ислам између Исиока и Зайага* (1980), али је оно написано другачијим стилем и поруке у њему су много имплицитније.¹¹ Из тог разлога ми ћемо говорити само о *Декларацији*, делу које отворено подржава идеју исламске државе и које представља идејну подлогу исламистичких тендеција муслиманског руководства.

Декларација позива на успостављање исламског поретка. Алија Изатбеговић тај поредак дефинише на следећи начин: „Најкраћа дефиниција исламског поретка дефинира га као јединство вјере и закона, одгоја и силе, идеала и интереса, духовне заједнице и државе, добровољности и присиле. Као синтеза ових компонента, исламски поредак има две темељне претпоставке: исламско друштво и исламска власт. Прва је садржина а друга форма исламског поретка. Исламско друштво без исламске власти је недовршено и немоћно; исламска власт без исламског друштва је или утопија или насиље“.¹² Дакле, нема никакве сумње, закључује Јевтић, да је Изатбеговић својом теоријском делатношћу ударио темеље за стварање исламске државе. Поставља се питање шта је то верска држава у идејама Изатбеговића? Међу самим муслиманима не влада јединствен став по питању уређења и функционисања такве заједнице, што се најбоље види из примера односа Саудијске Арабије и Ирана, које себе сматрају исламски уређеним земљама а једна другу проглашавају антиисламском. Чињеница да Изатбеговић говори о стварању исламског поретка не даје много елемената на основу којих би се могло закључити какав тип исламске државе он жели.¹³ Ипак, у његовим списима има довољно индиција које говоре о томе. Прецизније, о томе на који начин би била успостављена та држава и како би функционисала.

Најпре, таква држава не би била секуларна и заснована на принципима демократије већ на принципима ислама који не познаје идеју раздвојености вере и државе. Будући да Куран не уређује само верску него и сваку другу страну људског живота, Изатбеговић закључује следеће: „Први најважнији закључак свакако је закључак о неспојивости ислама и неисламских система. Нема мира и коегзистенције између исламске вере и неисламских друштвених и политичких институција (...) полагајући право да сам уређује свијет, Ислам јасно искључује право и могућност дјеловања било које стране идеологије на свом подручју. Нема, дакле, лаичког принципа, а држава треба да буде израз и да подржава моралне концепте религије“.¹⁴

¹¹ Јевтић, М., *наведено дело*, 89–90.

¹² Изатбеговић, А., „Исламска декларација“, у: Јевтић, М., *наведено дело*, 214.

¹³ Јевтић, М., *наведено дело*, 91.

¹⁴ Изатбеговић, А., *наведено дело*, 216–217.

Са друге стране Изатбеговић је свестан да муслимани не представљају већину у БиХ и да бројни фактори у СФРЈ и иностранству нису одушевљени идејом исламске републике. Зато он и каже: „Исламски поредак може се остварити само у земљама у којима муслимани представљају већину становништва (...)“. Изатбеговић је свестан да се идеал исламске државе мора прилагодити реалности. Због тога је СДА од свог настанка себе приказивала јавности као секуларну, грађанску опцију која пропагира идеју бошњаштва без обзира на верско опредељење припадника новокомпоноване нације, како би на тај начин стекла, у једној секуларној средини, што више присталица за независност БиХ. Нпр, у изјави за сарајевско *Ослобођење* (28. 10. 1990) Изатбеговић оштро одбацује могућност успостављања исламске државе у БиХ, иако такав поредак сматра напредним: „Не! Наша се партија заузима за стварање грађанске републике..., ми услова за то немамо. Имамо само могућност да остваримо идеал грађанске републике или грађански рат“.¹⁵ У светлу ове чињенице веома је јасно што се све више пропагирала идеја “секуларног“ бошњаштва. Ублажавање реторике до граница непрепознавања њених намера била је потребна како би се придобиле махом секуларизоване муслиманске масе као и помоћ западних земаља у борби против Срба али и једно време против Хрвата.

Ипак, то само представља међуфазу у пројекту стварања исламске државе, тачка преокрета представу за домаћу и страну јавност. Да је то тако сведочи трећа чињеница која протиче из Изатбеговићеве *Декларације*. Наиме, на питање којим ће се средствима служити политички покрет који тежи да оствари исламску државу он даје спреман одговор: „У борби за исламски поредак дозвољена је употреба свих средстава, осим једнога — осим злочина. Нитко нема право лијепо име ислама и његове борбе окаљати неконтролираном и сувишном примјеном насиља“.¹⁶ Из овога се јасно види, закључује Мирољуб Јевтић, зашто је формирана муслиманска војска и тражена помоћ из исламског света. Иако се употреби силе поставља брана да не треба да буде праћена злочинима, тај захтев може да завара, јер злочин у исламском контексту није оно што се под злочиним подразумева у неисламском друштву. Тако би нпр. били осуђени на смрт сви они који су током комунизма одбацили ислам, или они који би из пуне радозналости завирили на света места Ислама попут Меке и Медине.¹⁷ Другим речима, појам злочина у исламу је крајње релативизиран, јер муслимани не сматрају злочиним успостављање исламске државе на просторима које насељавају муслимани, нарочито уколико су у одређеном историјском периоду припадали некој исламској држави, као БиХ Османском Царству. У контексту тога не треба да чуде бројни злочини муслимански преобладајуће АРБиХ као и радикалних исламистичких организација чије је присуство на овим просторима и дан данас евидентно.

У процесу освајања власти и успостављања муслиманске државе најважнија етапа јесте верско-морална обнова: „Исламски препород не може започети без вјерске, али се не може успешно наставити и довршити без политичке револуције. Наш пут не полази од освајања власти, него од освајања људи“.¹⁸ Изатбеговић добро увиђа да ако не изврши трансформацију муслиманске масе у смислу исламског поретка, онда ни од исламске револуције нема ништа. Он увиђа због чега је то тако: „Морамо, дакле, бити прво проповједници, а затим војници. Наша средства су

¹⁵ „Грађанска република или грађански рат“, *Ослобођење*, Сарајево, 28. 10. 1990, 3.

¹⁶ Изатбеговић, А., наведено дело, 228.

¹⁷ Јевтић, М., *наведено дело*, 94–95.

¹⁸ Изатбеговић, А., *наведено дело*, 225.

особни примјер, књига, ријеч.¹⁹ Могуће је, примећује Мирољуб Јевтић, да Изатбеговић ову идеју црпи из сличног мишљења египатског исламског теолога Сејида Кутба, једног од најзначајнијих теоретичара исламског фундаментализма. Он говори о супростављању исламског покрета свим препрекама које спречавају исламски начин живота и настанак исламског друштва средствима која прво укључују упознавање муслиманских маса с учењем ислама а затим насилно рушење режима који спречавају успостављање исламског поретка. Изатбеговић је свестан да услова за исламску револуцију нема, да је већини муслимана у БиХ конзервативни ислам стран, укључујући ти и клир те стога се базира на постепеној измени културних образаца, промовишући кроз медије и институције културе исламске вредности а санкционишући оне који су у супротности са исламом. Прецизније, образовни систем и медији своје садржаје постепено требају да прилагођавају учењу Курана, што ће имати повоља едукативни карактер у процесу исламизације. Из истих побуда и рат се води истицањем особености муслиманске популације у односу на Србе и Хрвате, а верски елемент рата се вешто избегава а још више идеја стварања исламске државе.²⁰ Зато он у *Декларацији* и пише: „Исламски покрет може прићи преузимању власти чим је морално и бројно толико снажан да може не само срушити, него и изградити нову исламску власт. Ово разликовање је важно, јер рушење и грађење не захтијева подједнак ступањ психолошке и материјалне припремљености.“²¹

Пошто је на основу свега реченог јасно да исламски поредак представља систем дискриминације за све који другачије мисле, логично је да ти други неће створити поредак на њихову штету. Одатле, сматра Мирољуб Јевтић, произилази да је једини начин да до реализације исламске идеје дође: отцепити БиХ од остатка Југославије и тако створити физичку снагу која ће онда моћи да односе унутар државе уређује онако како жели. Зато је основана СДА, као странка која окупља муслимане и бори се за стварање исламског поретка.²² Ипак, било би погрешно сматрати да је стварање независне БиХ, а касније и њено преуређење у исламску државу, крајњи циљ исламских фундаменталиста у БиХ. Та би се држава касније ујединила са осталим муслиманским државама, у циљу стварања једне и јединствене заједнице организована по угледу на Мухамедову државу са средиштем у Медини, а што је коначни циљ политичког ислама. О тој тежњи за јединственом исламском државом Изатбеговић у контексту стварања панисламске федерације говори: „Ислам садржи принцип *ummeta*, тј тежњу за уједињењем свих Муслимана у јединствену заједницу –вјерску, културну и политички. Ислам није националност, али јесте наднационалност ове заједнице.“²³

За крај би споменули какав положај предвиђа *Декларација* за немуслимане у оквирима исламске државе: „Немуслиманске мањине у саставу исламске државе, уз услов лојалности, уживају вјерске слободе и сву заштиту“.²⁴ Са друге стране муслимани тамо где су мањина требају, под гаранцијом верских слобода, да буду лојални у свему сем у оном што се коси са исламом. Ипак, то опет може да се злоупотреби уколико неко акт неке државе протумачи као супротан са исламом и верским слободама онако како их ислам схвата. У *Декларацији* се јасно истиче, у чл. 17. да однос ислама према неисламском свету почива на принципима изнесеним у *Кура-*

¹⁹ Исто, 233

²⁰ Јевтић, М., *наведено дело*, 95–96.

²¹ Изатбеговић, А., *наведено дело*, 233.

²² Јевтић, М., *наведено дело*, 101–102.

²³ Изатбеговић, А., *наведено дело*, 220.

²⁴ Изатбеговић, А., *наведено дело*, 229.

ну. Посебну пажњу заокупља принцип снаге и одлучне и активне одбране. Једно од односних места из *Курана* које се овде спомиње говори о борби на Алаховом путу против неверника, дакле о цихаду: „И борите се на Аллаховом путу против оних који се боре против вас, али ви не отпочињите борбу! — Аллах, доиста, не воли оне који заподијевају кавгу. И нападајте такве гдје год их сретнете и прогоните их оданде одакле су они вас прогнали. А зостављање је теже од убијања! И не борите се против њих код Часнога храма, док вас они ту не нападну. Ако вас нападну, онда их убијајте! — Нека таква буде казна за невјернике.“ (2, 190–192). Овде се, додуше говори у контексту одбране од напада али један ајет у продужетку (2, 193) говори о томе да је циљ те борбе да ислам буде једина вера. Што се тиче хришћанства, *Декларација* прави разлику између науке Христове и Цркве: „У првој гледамо Божију објаву, у извесним тачкама деформисану, а у другој једну организацију, која је својом неизбежном хијерархијом, политиком, богатством и интересима, постала нешто не само неисламско, него и антихристовско.“²⁵ Из реченог јасно произилази да *Декларација* стоји на позицијама Курана у погледу хришћанства, што и стоји на крају одељка који се бави хришћанима и Јеврејима, сматрајући га исквареним божанским Откривењем датим Исусу. Цркву посматра као институцију која се кроз историју клатила од Христовог учења до Инквизиције и додаје што је Црква даља од овог другог да је ближа Исламу. У контексту овог *Декларација* поздравља тенденције Другог ватиканског концила (1962–1965) као оне који Цркву приближавају првобитним основама хришћанства. Треба истаћи да Декларација на Цркву и хришћанство гледа као на једну целину не улазећи у поделе међу хришћанима. Такође позива и на међусобни дијалог ради изградње бољег света, мада је упитан домет таквог дијалога с обзиром на исламистички концепт *Декларације*.

На темељу ових идеја, у освит рата формирана је СДА на челу са Алијом Изатбеговићем (26. 05. 1990). Она је идеолошки наставак Младих Муслимана. Ова партија је временом успела да се наметне као главна и одлучујућа политичка снага међу муслиманима у БиХ, а што су врло брзо потврдили и избори за скупштину БиХ одржани новембра те године. Нас на овом месту интересују идеје *Исламске Декларације* у *Програмној декларацији* ове политичке организације као и на остваривање исламистичких елемената програма СДА у пракси. Осим навођења да су за демократију грађанског типа, која подразумева владавину права по европским стандардима, из *Програмске Декларације* се види да су апсолутно верска странка, како закључује Мирољуб Јевтић. То је најочитије када се о муслиманима у БиХ говори као о аутохтоном босанском народу који има своје историјско име, своје тло под ногама и своју веру. У овом случају се наводна аутохтоност муслимана БиХ стриктно везује за једну религију, иако она није експлицитно споменута сасвим је јасно да је реч о исламу. То се види и из потпомагања албанског сецесионистичког покрета на Косову и Метохији као и у покушајима рехабилитације Младомуслимана. Исламистичка димензија странке се огледала и у бројним изјавама локалних функционера ове партије, нарочито у њеним подружницама ван БиХ. О религијско фундаменталистичком карактеру СДА говоре и политички противници Изатбеговића, помињани Зулфикарпашић који се због тога и разишао са њим као и Мухамед Филиповић, лидер Муслиманске Бошњачке Организације (МБО). Он као сиву еминенцију фундаментализма у СДА означаје Хасана Ченгића и Омера Бехмана, блиске сараднике Изатбеговића.²⁶

²⁵ Исто, 241.

²⁶ Јевтић, М., *наведено дело*, 157–163.

2. 2. Начела Исламске декларације у деловању ИЗ БиХ

Већ смо на пар места споменули континуирану активност ИЗ у БиХ у процесу остварења идеала исламске државе. Она није престајала од одласка Османлија са ових простора и пада домаћег муслиманског становништва под власт “неверника”. Међу исламским клиром увек је постојала нада за успостављањем друштва и државе утемељених на начелима Курана. То смо видели у активностима ИЗ у Југославији у периоду Краљевине Југославије а затим и у подршци Младим Муслиманима. Такве активности ће се поново распламсати у годинама које су претходиле распаду СФРЈ. Реис ул улема Јакуб Селимоски (1991–1993) пишући похвално о Младим Муслиманима истиче како су они били израз оног најбољег што је ИЗ у БиХ имала у својим редовима и да су њихове часне и поштене тежње у ствари тежње свих муслимана који нису тражили ништа друго него само обезбеђење основних људских права и слобода, првенствено право на слободу веровања и верског испољавања.²⁷

Мирољуб Јевтић примећује једно истосмерну акцију ИЗ у БиХ и СДА. Својим активностима ИЗ у БиХ је са верске стране ширила идеје исламске државе, а СДА се трудила да их што више спроведе у делу. Иако између ИЗ у БиХ и СДА долази до сукобљавања, што у погледу метода а што из разлога политичког ривалства вођа ове две организације, њихове активности су показивале смер стварања исламске државе. Када се увођењем вишестраначја повео разговор о формирању муслиманске странке, ИЗ у БиХ је за то била свим срцем. Када је формирана СДА та вест је објављена у званичном верском часопису ИЗ БиХ *Прејород* и поздрављено је формирање еминентно „муслиманске странке“, а имајући у виду да ислам не познаје концепт нације сасвим је јасно шта та одредница значи. Са друге стране ИЗ у БиХ је на том месту исказала како је политички неутрална, али каснији бројеви сведоче да те неутралности није било. Тако у једном броју овог часописа читамо: „Муслимански свијет све више постаје свијестан да му је будућност у поновном оживљавању власти утемељене на Алаховој Ријечи, а не у секуларизираним друштвено-политичким системима. Њихови противници су такођер свијесни овог муслиманског зријења и отуда тако жестока конфротација са свијетом ислама“.²⁸

Према томе, како закључује Мирољуб Јевтић, јасно се обавештавају верници да је секуларизовани друштвено-политички систем за муслимане оно што је било виша сила и да сада морају бити свесни да им је перспектива само у борби за исламску државу. У том смислу исламска верска штампа објављује све више текстова у којима своју акцију представља као битно политичку и усмерену на стварање верске државе.²⁹ Тако се, између осталог, објављује разговор са Абдулахом Омером Насифом, генералним секретаром Рабите (Светска исламска лига), који југословенској улеми поручује како ислам у суштини представља јединство вере и државе. А затим како су сви досадашњи друштвено-историјски системи које је ислам развијао у своме крилу: верски, политички, економски, образовни, социјални, попадали када је пао халифат, када је пала јединствена исламска држава. Прва дужност и задатак данашње улеме, према њему, јесте да поврати и обнови ове исламске друштвене институције и системе, и то прије свега међу самим муслиманима. А ти системи, та искуства и спознаја су корисни и за немуслимане.^{30 31}

²⁷ *Гласник Врховној исламској старешинстви*, Сарајево, Бр. 6/1991, 807.

²⁸ *Прејород*, Сарајево, 01. 03. 1991, 1.

²⁹ Јевтић, М., *наведено дело*, 166.

³⁰ *Прејород*, Сарајево, 15. 08. 1991, 12–13.

³¹ Из овога се види како најутицајније новине верске заједнице наших муслимана шире идеју о томе да је најважнији задатак муслиманских свештеника да се боре за стварање исламске државе. У том кон-

Све оно што се чинило на идеолошком плану пре рата, кроз активности СДА и ИЗ у БиХ, након референдума о независности (29. 02. – 01. 03. 1992. године) претворило се у крвави грађански рат зато што Срби нису хтели да поклоне свој део суверенитета муслиманима и католицима. Као резултат муслиманске и хрватске жеље за отцепљењем БиХ из СФРЈ и све веће међунационалне напетости уследио је референдум српског народа, 9. и 10. новембра 1991. године, на којем су Срби изгласали успостављање самосталне српске републике у границама СР БиХ, са намером останка у СФРЈ. Срби су 09. 01. 1992. године „аутономне области“ формално прогласили именом републиком, под називом Српска Република Босна и Херцеговина (касније преименована у Републику Српску). Када се говори о овом рату реч је о сукобу три етничка и верска колективитета са веома лабавим савезништвима. У прво време су муслимани и католици наступили заједно, а онда су и између њих кренули сукоби (стварање Хрватске републике Херцег Босне) али који су под притисцима међународне заједнице изглађени Вашингтонским споразумом (1994. године) и ударањем темеља Федерацији Босне и Херцеговине. Она ће након Дејтонског мировног споразума (14. 12. 1995. године) са Републиком Српском конституисати садашњу Босну и Херцеговину. Пошто се овде у основи ради о рату између народа истог етничког корена, а различитих религија, очигледно је да је реч о рату који је тиме добио све одлике верског сукоба. Та чињеница је посебно наглашена на муслиманској страни. Једноставно речено СДА и ИЗ у БиХ, заједно са муслиманским верницима и чланством странке, уз пристанак муслимана бивших комуниста, желели су очување централизоване БиХ, у којој би они имали главну реч. Пошто то Срби и Хрвати нису желели да прихвате, морали су се на то војним путем натерати. Зато је ратна опција била једини избор СДА, и муслимана уопште, и они су криви за избијање непријатељстава. Хрватска страна је само користила околности како би проширила своју територију изборила самосталност и евентуално уједињење са Хрватском (ткз. Херцег Босна) Из овога јасно произилази, закључује Јевтић, да је сукоб у функцији остваривања политичког програма Алије Изатбеговића, чији је циљ исламска држава. Овај рат муслимана против хришћанског становништва, претежно српског, је био верски, дакле носио је карактеристике цихада. Иако суштински верски он то није био формално, јер је за то недостајала фетва коју издаје халифа као врховни поглавар свих муслимана. Ипак оно што је било најприближније јесте један текст који срећемо у *Прејороду*, који по својој форми има вредност фетве.³² У својим најважнијим деловима он гласи: „Хисторија по ко зна који пут упозорава муслимане на куранску истину давно изречену: или ћете слиједити Божији пут па живјети на начин достојан ваше мисије и под директном Алаховом заштитом или ће те кренути другим путевима — било којим другим путевима! — па ћете се суочити са белајима и понижењима сваке врсте. С обзиром на то да сте изложени свакојаком малтретирању [...] како ви тако и ваши верски објекти који вас симболизирају, обавезни сте сваки од вас појединачно, мушкарац или жена, у границама својих могућности, устати у одбрану своје вјере, своје домовине [...] у борбу крените [...] с пуним поуздањем у Алаха — ако преживите бићете газије, ако погинете шехиди. У супротном изгинућете једно и друго [...] у борбу по могућности крените са абдестом и, обаве-

тексту није ни мало чудна изјава коју је једне прилике дао поглавар старешинства ИЗ за БиХ Салих Чолаковић: „Овим не негирам да се у неким односима у БиХ, и неком одређеном времену, сасвим оправдано неће протегнути ово питање (исламске државе), ако се и када се за то остваре реалне основе. За сада по нашем мишљењу тога нема.“ *Борба*, Загреб, 10. 06. 1991, 8.

³² Јевтић, М., *наведено дело*, 182–183.

зно, с Божијим именом у срцу [...] приликом вашег напада на непријатеље или сукоба са њим изговарајте Алаху-екбер [...] по могућности уза се носите Куран. Након свега муслиман мора знати да се он бори на страни правде и на Божјем путу. Таквима је Божије помоћ загарантована. Оног на чијој је страни Алах неко не може побити. Њему припада и онај и овај свијет“.^{33 34}

Џон Шидлер пише да је ИЗ у БиХ током рата извршила значајну улогу на исламизацији и радикализацији АРБиХ, коју је основала Странка демократске акције и да је она била подвргнута исламизацији и радикализацији. Припадницима војске хоће су држале верске говоре, потицале на џихад и дељена им је исламска литература, најчешће Изетбеговићева *Исламска декларација*. У складу са исламским учењем, припадници АРБиХ су називани шехидима. Муслимански политички врх који су представљали званичници Изетбеговићеве Странке демократске акције су назив шехид у почетку користили само за погинуле војнике, а касније и за све остале који су погинули током рата, чиме су имплицирали да су водили рат за ислам (џихад).³⁵

Кључна личност ИЗ БиХ у протекле две деценије био је реис-ул-улема Мустафа Церић (1993–2012), што указује на то да је он један од кључних носиоца идеје исламизма на простору БиХ (и шире) током рата и након њега. Дарко Танасковић наводи да он о рату у БиХ отворено говори као о џихаду. Одговарајући пре неколико година у Лондону на питања британског новинара и бизнисмена Надима Азама изјавио је, поред осталог и следеће: „Мали џихад је завршен пре више година и ми смо га, неки од нас су га, преживели. Сад треба да поведемо већи, други џихад, интелектуални и образовни [...] ви, муслиманска заједница (Умма) широм света, помогли сте нам у мањем џихаду, а сад нам је потребна ваша помоћ у овом интелектуалном“. Из реисових речи сазнајемо, тако, да је рат у БиХ за њега био џихад, што је само по себи корисно сазнање, али и нешто више и значајније, да за њега џихад, додуше онај „већи“, и даље траје. Према речима Дарка Танасковића, његов ангажман као верског лидера муслимана у БиХ могуће је свести на две појединостављене константне одреднице. Прва би била да се он неупоредиво више бави политиком него вером, а друга да политизовање улоге Ријасета ИЗ у БиХ максимално подређује личним амбицијама. Те личне амбиције иду у правцу задобијања лидерске позиције међу муслиманима на балканском, а пожељно и европском нивоу. У политици коју истрајно води ради приближавања остварењу наведених циљева он упорно инсистира на неколиким сталним програмским идејама. Пре свега, он се залаже за унитарну БиХ без ентитета, у којој би релативно најбројнији Бошњаци водили главну реч, а под маском успостављања демократског начела «један човек — један глас», што је и довело до грађанског рата са трагичним последицама по сва три конститутивна народа у некада централној југословенској републици. Церић главне противнике види у Србима, како онима у БиХ тако и у Србији. Своју континуирану критику управља према свему српском: Републици Српској, срп-

³³ „Кратка упуства нашим борцима“, *Прејорог*, Сарајево, 14. 04. 1992. 8.

³⁴ Мирољуб Јевтић закључује, да Ријасет ИЗ у БиХ сасвим коректно, овај рат третира као џихад. Према томе, у борби за исламску државу у последњој етапи прибегло се џихаду. Осим позива верницима и квалификације сукоба као џихада, исламски органи су учинили и многе друге кораке којима су оружани сукоб у БиХ представили као свети рат. Када је у Загребу 1992 одржана међународна исламска конференција, један од закључака донесених на том скупу био је да само свети рат (џихад) може спасити Босну. На основу тог закључка предузете су бројне широке активности. Једна од најзначајнијих је слање добровољаца за учешће у џихаду и одашиљање оружја. Посебно место у свему томе имао је Шевко Омербаши, председник мешихата за Хрватску и Словенију. Јевтић, М., *наведено дело*, 185.

³⁵ <http://www.glassrpske.com/drustvo/feljton/NESVETI-TEROR-Mudzahedini-pustose-BiH-i-planiraju-terorizam/lat/27239.html>интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

ским политичарима у БиХ, Српској Православној Цркви, Србији и њеном односу према Бошњацима у Санџаку, за које нарочито брине. Своју критику свега српског црпи из тезе о Бошњацима као јединој жртви, а Србима као главним злотворима у минулом рату. Битну карактеристику његове политике поредставља прагматично и систематско ослањање на разне стране, међународне чиниоце, од САД, преко муслиманских земаља, посебно Турске („Турска је наша мајка!“), као и међународних исламских и исламистичких организација, до ционистичких форума посвећених неговању успомене на Холокауст. За његову политичку мисао карактеристично је и то да на сваком месту, негледајући на умесност ситуације, инсистира на томе да су Бошњаци жртве, што чак и поједини бошњачки политичари сматрају претераним и патетичним, чак и из саме СДА. То посебно долази до израза када говори о Сребреници, где је над муслиманима наводно извршен геноцид. Код Мустафе Церића избрисана је свака граница између верског и политичког деловања, уобичајена у савременим секуларним друштвима, укључујући и модернизована муслиманска. Њему религијска функција служи за то да би додатно широко и сугестивно, ван томе примерених места и ситуација, преносио идеолошке и политичке поруке, а и за политичко агитовање да се наметне као бошњачки, регионални и европски муслимански вођа. Он се промишљено и прорачунато тактички креће овим паралелним колосецима јавног деловања, доследно следећи стратегијску идеју наставаљања „мањег дихада“ вођењем „већег“, и то свим расположивим средствима.³⁶

3. Присуство радикалних исламиста у БиХ од почетка рата до данас

3. 1. Долазак радикалних исламиста и њихово учешће у рату у БиХ (1992–1995)

Домагој Маргетић је објавио листу од 46 организација за чију се повезаност са исламским тероризмом зна и данас активне или су то биле током рата.³⁷ Радикални исламисти су у БиХ деловали у оквиру јединице Ел Муџахедин. Џон Шиндлер пише да је она била састављена од представника различитих исламских терористичких организација из света који су као добровољци дошли у БиХ. У питању је била паравојна формација у склопу АРБиХ, која је углавном сачињавала добровољце из муслиманских земаља који су себе називали муџахединима. Узгред, то је још једна чињеница која указује на исламистички карактер АРБиХ. Након Авганистана муџахедини се на позив својих вођа у лето 1992. године премештају у БиХ да би наставили исламски свети рат. Први муџахедини су у СФРЈ, односно у Сарајево, стигли у лето 1991. године преко Љубљане.³⁸ Први вођа арапских муџахедина је био Авганистанац Абу Абд ал Азиз који је у јесен 1992. командовао са 300 муџахедина у Травнику и 200 у близини Травника.³⁹ Домагој Маргетић пише да је муџахедине у БиХ, према појединим информацијама, наводно упутио тадашњи потпредседник Владе БиХ, Мухамед Ченгић, који се налазио у Турској, са задатком да Влади отуда шаље оружје, муницију и помоћ у људству. Главнина ових лица потицала из разних милитантних исламистичких скупина. Према сазнањима хрватских обавештајних служби, највећи број њих је дошао из Авганистана, Јемена, Алжира, Египта, Туниса и других арапских зема-

³⁶ Танасковић, Д., *Ислам и ми*, 357–361.

³⁷ Margetić, D., *Islamski terorizam na jugu Evrope*, Zagreb, 2006, 10–11.

³⁸ <http://www.glassrpske.com/drustvo/vijest/14/vijest/14/vijest/14/vijest/14/feljtton/27004/cir/NESVETI-TEROR-San-o-svemuslimanskoj-drzavi-u-BiH.html>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

³⁹ <http://www.glassrpske.com/drustvo/feljtton/NESVETI-TEROR-Otvaranje-dzihadskog-fronta-u-srcu-Evrophe/lat/26951.html>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

ља, али и из Турске и Ирана. Већина њих је са собом донела ратно искуство с неког од „исламских кризних жаришта“. При прелазу границе најчешће су се представљали као хуманитарни радници или су пак имали дипломатске пасоше. Према подацима УНПРОФОР-а, у том периоду је дошло око 3000 исламских бораца. Са друге стране Домагој Маргетић је скептичан према спекулацијама да иза финасирања ових организација стоје арапске државе, али имајући у виду очигледну дипломатску подршку арапских (уопште исламских) држава муслиманском фактору у БиХ током рата, затим подршку међународних исламских организација иза којих стоји Саудијска Арабија и на крају несметан долазак муџахедина, таква скепса је неоснована.⁴⁰

Припадници радикалних исламиста у АРБиХ починили су бројне злочине над хришћанским становништвом, нарочито српским. Фанатична верска црта код муслимана допринела је још већем крвопролићу током рата. Ти злочини нису били само антисрпски или антихрватски мотивисани већ и антихришћански, што се посебно односи на злочине муџахедина јер су они Србе и Хрвате убијали као хришћане а не као припаднике два народа о којима пре доласка у Босну нису пуно знали или уопште нису имали представу о њима, а самим тим нису имали ни антипатију према њима као народима. Они су међу муслиманима предњачили по бруталности злочина над хришћанима, претежно Србима јер су Хрвате морали да трпе због политичких тактика. Ради илустрације навешћемо два таква примера.

У извештају Генералне скупштине УН од 06. 09. 1994. године наведени су злочини муслиманских плаћеника у АРБиХ. Група од 43 муџахедина из Саудијске Арабије коју је предводио Абу Иса Ел Маки извршила је бруталне злочине и варварска дела против српског становништва у општини Теслић. Приказани су злочини убиства српских заробљеника Благоја Благојевића, Ненада Петровића, Бранка Ђурића и других као и силовања српских жена и деце. Међународни кривични Трибунал за бившу Југославију евидентирао је сведочанства више десетина припадника ВРС заробљених од стране муџахедина на планини Озрен, о злочинима над ратним заробљеницима укључујући обезглављивања. Према Али Хамоду радикални исламиста Мина је људе убијао моторном тестером и великим ножем. Он је убијао заробљене Србе у Завидовићима. Пред постројеним муџахединима он је Србима секао главе. Секао је живе људе моторном тестером, наређивао нам да надијамо заробљенике на колце и да их остављамо да умиру у највећим мукама. У књизи-извештају унете су фотографије обезглављених заробљених припадника ВРС Благоја Благојевића, Бране Ђурића, Ненада Петковића и цивила Србина Стојана Пудића.⁴¹

Други пример везан је за Абу Хамзу ел Масрија (право име Мустафа Камал Мустафа) радикалног исламисту пореклом из Египта који је због тероризма и ширења мржње осуђен и затворен у Великој Британији. Током распада Југославије и рата у БиХ, Абу Хамза је вршио обуку муџахединске јединице у основној школи у Јабланици код Тешња. Учествовао је у злочину над заробљеним Србима на Црном Врху код Тешња, када су им одсјечене главе. На суђењу 2006. године у Лондону, отворено је заговарао убијање „неверника“ а између осталог ширио је мржњу против Јевреја и Срба.⁴² Такође треба споменути да су муслимани током рата у БиХ порушили доста православних и католичких богомоља и гробаља, што такође говори о верској компоненти рата.

⁴⁰ Margetić, D., *Islamski terorizam na jugu Evrope*, Zagreb, 2006, 10–11.

⁴¹ <http://www.veterani.rs/zlocini-nad-srbima/88>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

⁴² <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Abu-Hamza-tesanjski-kapetan-Kuka-bice-izrucen-Americi-136433.html>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

Одред АРБиХ Ел Муџахедин је званично распуштен почетком 1996. године након што су Сједињене Америчке Државе извршиле притисак на владу Алије Изетбеговића. Генерал Армије БиХ и тадашњи заменик министра одбране у ФБиХ Сакиб Махмуљин је након распуштања Ел Муџахедин одреда обезбедио смештај за 88 муџахединских породица у напуштеном српском селу Бочиња код Маглаја које су снаге АРБиХ етнички очистиле од Срба на почетку рата. Последњи командант муџахедина Алжирац Абу Мали је на простору Федерације БиХ боравио до јула 1999. године након чега му се губи траг. Његово присуство је било неприхватљиво за СФОР, који га је прогласио за опасност.⁴³

3. 2. Послератно присуство радикалних исламиста

Стефан Шварц пише да су радикални исламисти након рата остали у Босни са циљем да обнове ислам. Већина босанских и балканских муслимана, како он истиче, презиру вахабије и не прихватају њихов диктат. Међутим, вахабије, Муслиманска браћа и други радикални исламисти су својим новцем, како истиче овај аутор, корумпирани део лидера ИЗБиХ што је имало веома негативне последице. Захваљујући финансијској потпори, овај покрет је успео да закупи пажњу исламске јавности у БиХ. У овом покрету истичу се две личности — Јусуф Барчић и Мухамед Порца — исламски имами који су студирали у Саудијској Арабији, земљи порекла вахабијског покрета. Почетком 2007. године Барчић и његови следбеници су привукли пажњу јавности када су, без успеха, покушали да положи право на један број џамија у Тузли и Сарајеву. Када је Барчић касније погинуо у саобраћајној несрећи, његовој сахрани је присуствовало 3000 људи.^{44 45}

У једном броју насеља у БиХ у којима су пре етничких сукоба са краја ХХ века живели Срби, сада су формиране вахабијске заједнице. Пре свега треба истаћи насеље Горња Маоча (на граници Тузланског кантона Федерације БиХ и Брчког дистрикта) чије комплетно становништво пружа подршку вевахизму, а ради се о држављанима различитих држава — Црне Горе, Македоније, Србије, САД.⁴⁶

Бивши шеф бугарске тајне службе Кича Киров изјавио је да су се исламски терористи у ФБиХ умирили и да чекају тренутак за нове терористичке акције, као и да се све то дешава уз прећутно одобравање САД. Истиче да су Сарајево и муслиманска БиХ са илегалним милитантима током година америчког присуства постали пета колона Ал Каиде у Европи. Терористичке базе се налазе под маском сиротишта за децу у Острошцу код Бихаћа. Постоје сезонски логори у Челебићима, Лисичићима и другим местима у БиХ. Додаје да у ФБиХ незаконито делују логори за обуку терориста у Травнику, Бутојну, Бихаћу, Цазину и Великој Кладуши. Тамо се налазе и кампови

⁴³ <http://www.glassrpske.com/drustvo/feljton/NESVETI-TEROR-U-Sarajevu-se-stvara-evropski-Islamistan/lat/27398.html>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2014.

⁴⁴ „Radikalne grupe na Balkanu: slučaja vehabije Jašarevića“, *Helsinki bilten* 84/2011, 3.

⁴⁵ У новије време, пише Дарко Танасковић, изгледа да се на Балкану активирају и неки проповедници и центри ширења ислама не само из вахабијске Саудијске Арабије, где је доминирала Медина или Универзитет у Медини, као главни центар мисије. Наиме, сада се појављују и неки проповедници ислама даљег азијског простора и са својим новцем и са идејама, а они су су на неки начин повезани са талибанима и у том једном посредном смислу са даобандизмом. Нпр. помиње се извесни Закир Наик, као један фундаменталистички проповедник. Иако нема формално исламско образовање, он је један од најугицајнијих исламских проповедника у целом свету данас, његове су књиге готово у целом свету преводене, као нпр. *Оговори на заблуде у исламу* и у Новом Пазару, у Санцаку, значи у Србији, 2009. године, објављене су његове књиге. http://serbian.ruvr.ru/2014_10_15/darko-tanaskovic-radikalni-islamistinis-u-pretnja-za-balkan/ интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

⁴⁶ <http://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Balkan&datum=2013-12-08&clanak=409728>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

исламске организације Џемијер ел Фуркан коју финансира Вакуфска банка а коју су УН Још 2002. године означило као терористичку организацију јако блиску Ал Каиди.⁴⁷

Радикални исламисти се након 1995. године не задржавају само на пропаганди и наметању вахабитске верзије ислама већ врше терористичке акције усмерене против хришћана али и умерених муслимана.⁴⁸ Напади су вршени различитим видовима.

Ови напади нам говоре да су радикалним исламистима подједнако непријатељи и Срби и Хрвати али и умерени муслимани и представници западних сила. Другим речима, немуслимани и муслимани чији ислам сматрају упитним. Окруженост БиХ хришћанским земљама, у првом реду Србије и Хрватске као матичних земаља Срба и Хрвата у БиХ, присуство међународних снага и институција као и неповерење већег дела домаћих муслимана према вахабитској верзији ислама утичу на то да се ти терористички напади врше спорадично али постоји потенцијална опасност да ти напади постану за шта постоји оправдана бојазан имајући у виду да се вахабитски утицај све више шири у БиХ као и исламистичке тежње дела муслиманског политичког и верског руководства.

Радикални исламисти из БиХ као део светске мреже узимају активно учешће у терористичким акцијама. Арапско пролеће је назив за талас демонстрација, протеста и побуна у превасходно арапским земљама, који је почео 17. 12. 2010. године и траје до дан данас. Последица арапског пролећа је долазак происламистичких снага на власт у Тунису, Либији, Египту и Јемену, као и грађански рат у Сирији између умерених муслимана и исламиста који је почео 15. 03. 2011. године и траје дан данас. Ни у Египту ситуација није боља, због непрестаних сукоба између исламиста из редова Муслиманске Браће. Не дуго после свргавања Хоснија Мубарака на власт у Египту долазе Муслиманска Браћа и председник државе постаје њихов лидер Мухамед Мурси (2012–2013). Због доношења исламистичког устава њега је 03. 06. 2013. године свргла египатска војска и отада трају нереди и сукоби између исламиста и нових власти.

Српски медији су 19. 08. 2013. године објавили информацију да су снаге египатске армије и полиције у Каиру и другим регионима земље спровеле специјалну операцију током које је било ухапшено на стотине чланова злогласне Ал-Каиде. Међу ухапшенима се налазило и неколико држављана БиХ којима се приписана терористичка дејства и организација оружаног устанка против власти у Египту, као и убиства лица из египатских безбедносних структура и цивилних лица. Убрзо је против њих спроведен судски поступак. Остаје нејасно како су заправо радикални исламисти из Босне и Херцеговине доспели у Египат, но, то је највероватније било потпуно легално, под видом туризма. После хапшења исламиста у Египту, одржан је протест у Сарајеву у којем је учествовало неколико стотина људи. Индикативно је чињеница да је Ријасет ИЗ у БиХ оштро је осудио жестока и масовна убиства грађана Египта и насиље које врши локална војна власт. Ријасет је позвао на хитан прекид насиља и повратак власти од стране узурпатора у руке демократски изабраног председника Египта Мохамеда Морсија.⁴⁹

До сада је око 60 грађана БиХ стекло борбено искуство током рата у Сирији. Извор из МУП-а ФБиХ, указује да је крајње сиромаштво главни мотив уласка бојевика у рат против легалне власти Башара Асада и њихово стављање на страну

⁴⁷ <http://www.vesti-online.com/Vesti/Ex-YU/333391/SAD-precutno-odobravaju-teroristicke-akcije-u-BiH>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

⁴⁸ <http://www.politika.rs/rubrike/vesti-dana/Virus-terorizma-je-odavno-zahvatio-BiH.sr.html>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

⁴⁹ <http://www.vaseljenska.com/vesti-dana/bosanski-islamisti-uhapseni-u-egiptu/>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

квази-опозиције која је добро плаћена од стране Запада. Филимонова пише да се ствара утисак да се у овом региону свесно осиромашује становништво, како не би пресушило благодатно тло за развој веџабизма. Балкан који је прошао кроз локалне ратове чија се ескалација умешно иницирала извана, вештачки је гурнут на ивицу сиромаштва. Европска Унија (којој тако упорно теже земље постјугословенског пространства иако нема ни политичке ни економске мотивисаности са тачке гледишта њихових национално-државних интереса) није учинила ништа како би из региона протерала непросвећено сиромаштво, незапосленост и обновила практично неповратно уништене индустријско-пољопривредне комплексе. Уместо тога, слободан доступ су добили финансијски токови Саудијске Арабије, а балкански муслимани су стекли право да се учлањују у вахабијске покрете који постепено стичу етничке карактеристике „беле Ал-Каиде“ (плава коса и светле очи). Пакистански сајт Pakistan Christian Post указује да средства исламских земаља, оправдана преко хуманитарних организација, омогућавају да се регуларно на обуку шаље око 100 хиљада младих босанских муслимана. Пре свега се примећује учешће у финансирању обуке муслимана из региона западног Балкана од стране Светске исламске лиге (коју контролише Саудијска Арабија), а такође и изузетно јачање на Балкану оних држава у којима се вахабијски кругови и вахабијска идеологија налазе на утицајним местима у држави — Уједињени Арапски Емирати, Катар итд.⁵⁰

Подаци МУП-а Србије из августа 2013. године, говоре да се радикални исламисти, међу којима има и вахабија из Србије, сматрају базом тзв. беле Ал-Каиде у Европи. Из различитих струја — истиче српски МУП — последњих година су се формирале терористичке групације које карактерише узајамна повезаност са терористичким организацијама на глобалном нивоу. Међу радикалним исламистима-бошњацима издвајају се две струје — нусретовци и текфиоровци“ Први су под утицајем Нусрета Имамовића из Маочи (БиХ) и месциде Тевхид у Бечу на челу са Адемом Демировићем. Нусретовци инсистирају на неопходности џихада и отворено га проповедају. Неџад Балкан из Беча је лидер друге групе текфиороваца. Руководство те групе је одлучило да јавно не проповеда џихад, али се он “подразумева“. Митровић Саша истиче да је у Србији забележена тенденција увећања броја радикалних исламиста, а нови припадници исламистичких група и даље се попуњавају из редова муслимана и Албанаца, а у последње време и из редова Цигана из Београда, Новог Сада, Суботице и Подриња.⁵¹

Члан Експертског тима југоисточне Европе за борбу против тероризма и организованог криминала Дарко Трифуновић каже да је безбедносна ситуација у БиХ, након терористичког напада на америчку амбасаду 21. 10. 2011. године у Сарајеву, погоршана и да је главни проблем вахабизам који политички подржавају бошњачки лидери. Политички кругови који су подржавали и доводили муџахедине у БиХ видљиви и дан данас на територији БиХ. Он истиче да се у периоду између терористичког напада веџабије Мевлида Јашаревића на америчку амбасаду у Сарајеву и данашњег дана издешавало много, што говори у прилог томе да је ситуација у БиХ погоршана. БиХ је генератор из којег ће из дана у дан излазити неки нови Јашаревић. У БиХ, према проценама које он има у виду постоји 40.000–50.000 вахабија, а да их у региону, ако се том броју додају припадници всхабија из Санџака, Косова и Метохије, па и из Хрватске, има неколико десетина хиљада. Он каже да уколико је

⁵⁰ <http://www.standard.rs/ana-filimonova-sta-ce-biti-kad-se-vehabije-iz-sirijskog-rata-vrate-na-balkan.html>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

⁵¹ Mitrović S., „Radikalni islam kao moguća bezbednosna pretnja Srbiji i Balkanu“, *Revija za bezbednost*, 2/2011, 110–124.

само 10 посто њих спремно да се бави и насиљем, онда се долази до застрашујуће цифре да је око 5.000 људи спремно да се лати оружја.⁵²

Експерт за безбедност Предраг Ђеранић упозорава да би реализација главних политичких циљева идеолога вахабијског покрета — обнова калифата могла да уђе у наредну фазу, те да у том смислу треба озбиљно схватити упозорења о могућим терористичким нападима у земљама Балкана. Извесно је да ће у земљама које су некад биле део Османске империје, а данас се налазе на простору пројектоване умме, доћи до радикализације прилика, првенствено у области безбедности. Мисионарски рад и тероризам представљају методе за реализацију стварања верске државе од БиХ, односно увођење шеријата. Заправо ту посредни имамо рушење уставног поретка. То би свакако требало да буде велики изазов за све агенције које су у функцији спровођења закона у БиХ, али и за све друге политичке институције напомиње ивај аутор. Ђеранић поручује да је крајње време да се заузме јединствен став политички и да се донесе закон којим би било забрањено деловање лидера вахабијског покрета зато што је уперено против уставног поретка БиХ и зато што се залажу за различите видове дискриминације. Решење је доношење закона на нивоу БиХ који би се подробно и квалитетно образложио на основама које сам изнео. Након усвајања тог закона, који би садржавао јасно забрањене казне, требало би да делују Тужилаштво БиХ и агенције за спровођење закона.⁵³

Галијашевић Џевад, стручњак за борбу против тероризма њему, највећу претњу стабилности у ФБиХ тренутно представља вахабијски покрет. Експертски тим југоисточне Европе за борбу против тероризма и организованог криминала је за подршку и помагање вахабијама оптужио бошњачког политичара Бакира Изетбеговића и Мустафу Церића.⁵⁴ Он истиче да је потребно да ИЗ у БиХ данас јасно каже да вахабизам није исламско веровање. Безбедносне агенције и политичка елита у Сарајеву дужни су да скину тај кишобран подршке који држе над вахабијама и да омогуће држави да функционише. БиХ је потребна широка акција борбе против тероризма и вахабијског покрета, за шта је неопходна политичка и верска подршка у БиХ.^{55 56}

4. Закључак: перспектива суживота хришћана и муслимана у БиХ

Како оцењује архиепископ Анастасије Јанулатос, упоредо са класичним теолошким питањима која заокупљају обе стране, попут догмата о Светој Тројици, божанства Исуса Христа, личности Мухамеда, сватања о Курану и уопште питање тумачења Светих списа, постоје многи савремени проблеми о којима је дијалог мање тежак. То су проблеми у вези са сватањем историје, проблема сарадње с људима других религија, проблеми неговања мирољубиве климе и разумевања међу

⁵² <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:403398-BiH-Vehabije-zasticene-ko-beli-medvedi>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

⁵³ <http://www.vesti-online.com/Vesti/Ex-YU/261404/Ozbiljno-shvatiti-teroristicke-pretnje-vehabija>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

⁵⁴ <http://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=34839>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

⁵⁵ <http://www.vesti-online.com/Vesti/Ex-YU/233048/Republika-Srpska-Vehabije-pretje-iz-enklava>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

⁵⁶ Есад Дураковић, професор универзитета у Сарајеву, истиче да је „вахабизам извозни производ који је у Босну и Херцеговину извезла Саудијска Арабија, а главни посредник по његовима речима је Аустрија (Беч) чији конкретан циљ у БиХ представља „погпуно освајање њене територије“. По карактеризацији Дураковића, покрет носи експанзионистички карактер, а „његов основни принцип представља нетрпељивост.“ <http://srb.fondsk.ru/news/2014/01/14/bosna-i-hercegovina-kuda-usmeriti-vehabie-koi-se-vrahau-iz-sirije.html>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

људима. На тај начин се улази у нови период теолошког дијалога између хришћана и муслимана, у којем допринос православних источних цркава, због опште културне традиције и друге симбиозе с муслиманским светом може да буде значајан. Тај дијалог треба да буде заснован на објективним чињеницама, без предрасуда.⁵⁷

Везано за нашу тему ми ћемо навести две. Прва се тиче односа државе и вере. Ислам не познаје раздвојеност вере и државе, шеријат је једнако верско као и грађанско право, док је за хришћанство такав став начелан: „Богу Божије, цару цареву.“ (Мк 12, 17). Свети апостол Павле то формулише учењем да је свака власт од Бога (Рим гл. 13), дакле, на овом месту се имплицира плуралност власти према чему је световна задужена за световно а духовна за духовно и обе се се сматрају дожанском установом. Из исламског односа према институцији државе произилази схватање по којем су немуслимански грађани другог реда у исламској држави. То видимо у ајетима Курана, Мухамедовом односу према немуслиманима и уопште целокупној историји хришћанских народа који су се налазили или се налазе под влашћу муслимана. Са друге стране хришћанство на све људе гледа једнако, остављајући избор вере Богомдарованој слободи човека — појединца. Друга претпоставка се надовезује на прву и тиче се цихада — светог рата против неверника. Са друге стране хришћанство инсистира само на проповеди и давању личног примера као средствима која треба да доведу до христијанизације свих народа, као што говори Господ Исус Христос: „Идите, дакле, и научите све народе крстећи их у име Оца и Сина и Светога Духа“ (Мт 28, 19). Наравно, и ислам инсистира на томе али концепт цихада у његовом ратоборном облику (ткз. мали цихад наспрам великог, духовног) је апсолутно неприхватљива вредност за хришћане јер поред елемента присиле укључује и рат, односно убиство.

Народи БиХ треба да граде своје међусобне односе у узајамном поштовању и сарадњи. Једино такав основ живота у БиХ може омогућити њихов опстанак.

Библиографија

Преводи

Kur'an (превео Коркут, Б.), http://gusic.tripod.com/kuran_bos/http://kuran.putyjemika.com/prevod-kurana-korkut, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2014.
Свето Писмо — Нови Завјет, Свети Архијерејски Синод, Београд, 1984.

Секундарна литература

Ћирилична

Изатбеговић, А., „Исламска декларација“, у: Јевтић, М., *Од исламске декларације до верској раиша у БиХ*, Прњавор, 1995
Јанулатос, А., *Ислам*, Београд, 2005.
Јевтић, М., *Од исламске декларације до верској раиша у БиХ*, Прњавор, 1995.
Јевтић, М., „Улога религије у идентитету јужнословенских нација“, *Годишњак ФПН* 2/2008, 171–185.
Хисторија народа Југославије, књ II, Загреб, 1959.

Латинична

Margetić, D., *Islamski terorizam na jugu Evrope*, Zagreb, 2006.
Mitrović S., „Radikalni islam kao moguća bezbednosna pretnja Srbiji i Balkanu“, *Revija za bezbednost*, 2/2011, 110–124.
„Radikalne grupe na Balkanu: slučaj vehabije Jašarevića“, *Helsinki bilten* 84/2011, 1–12.

⁵⁷ Јанулатос, А., *Ислам*, Београд, 2005, 257–258.

Новински чланци

Борба, Загреб, 10. VI 1991, 8.

Гласник Врховној исламској сјарешинсјива, Сарајево, бр. 6/1991, 807.

„Грађанска република или грађански рат“, *Ослобођење*, Сарајево, 28. IX 1990, 3.

„Кратка упуства нашим борцима“, *Прејород*, Сарајево, 14. IV 1992, 8.

Прејород, Сарајево, 1. III 1991, 1.

Прејород, Сарајево, 15. VIII 1991, 12–13.

Прејород, Сарајево, 1. II 1992, 10.

Интернет адресе

<http://www.pecat.co.rs/2010/01/bitka-za-islam/>

<http://www.glassrpske.com/drustvo/feljton/NESVETI-TEROR-Mudzahedini-pustose-BiH-i-planiraju-terorizam/lat/27239.html> интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

<http://www.glassrpske.com/drustvo/vijest/14/vijest/14/vijest/14/vijest/14/feljton/27004/cir/NESVETI-TEROR-San-o-svemuslimanskoj-drzavi-u-BiH.html>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

<http://www.glassrpske.com/drustvo/feljton/NESVETI-TEROR-Otvaranje-dzihadskog-frontu-u-srcu-Evrope/lat/26951.html>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

<http://www.veterani.rs/zlocini-nad-srbima/88>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

<http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Abu-Hamza-tesanjski-kapetan-Kuka-bice-izrucen-Americi-136433.html>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

<http://www.glassrpske.com/drustvo/feljton/NESVETI-TEROR-U-Sarajevu-se-stvara-evropski-Islamistan/lat/27398.html>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2014.

http://serbian.ruvr.ru/2014_10_15/darko-tanaskovic-radikalni-islamisti-nisu-pretnja-za-balkan/ интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

<http://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Balkan&datum=2013-12-08&clanak=409728>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

<http://www.vesti-online.com/Vesti/Ex-YU/333391/SAD-precutno-odobravaju-teroristicke-akcije-u-BiH>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

<http://www.politika.rs/rubrike/vesti-dana/Virus-terorizma-je-odavno-zahvatio-BiH.sr.html>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

<http://www.vaseljenska.com/vesti-dana/bosanski-islamisti-uhapseni-u-egiptu/>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

<http://www.standard.rs/ana-filimonova-sta-ce-biti-kad-se-vehabije-iz-sirijskog-rata-vrate-na-balkan.html>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

<http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:403398-BiH-Vehabije-zasticene-ko-beli-medvedi>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

<http://www.vesti-online.com/Vesti/Ex-YU/261404/Ozbiljno-shvatiti-teroristicke-pretnje-vehabija>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

<http://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=34839>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

<http://www.vesti-online.com/Vesti/Ex-YU/233048/Republika-Srpska-Vehabije-prete-iz-enklava>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.

<http://srb.fondsk.ru/news/2014/01/14/bosna-i-hercegovina-kuda-usmeriti-vehabie-koi-se-vrahaui-iz-sirije.html>, интернет адреси смо приступили на дан 10. 05. 2017.